

Ciechanów, 04 marca 2024 r.

DC.5183.413.2023

**Parafia pw. NMP Szkaplerznej
w Żmijewie Kościelnym,
Żmijewo Kościelne 24,
06-561 Stupsk**

Dotyczy: wniosku o wydanie zaleceń konserwatorskich przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków pod nr rejestru A-1123 tj. kościele rzymskokatolickim pw. Św. Jana Chrzciciela w Żmijewie Kościelnym, gm. Stupsk, pow. mławski, określających dopuszczalne zmiany w zabytku w niżej wymienionym zakresie.

Odpowiadając na wniosek w wyżej wymienionej sprawie z dnia 06 listopada 2023 r. (data wpływu: 10 listopada 2023 r.), uzupełniony pismem z dnia 22 stycznia 2024 r., oraz na podstawie oględzin przeprowadzonych w dniu 11 grudnia 2023 r., zgodnie z art. 27 ustawy z dnia 26 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2022 poz. 840 ze zmianami) Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków wydaje następujące zalecenia:

I. Ze względu na wpis do rejestru zabytków przedmiotowego kościoła wymagane jest uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie wymienionym w art. 36 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zostanie wydane na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z obiektu wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego;

II. Ekspertyza techniczna budynku kościoła.

Z uwagi, że przedmiotowy kościół jak dotąd został w niewielkim stopniu rozpoznany i nie posiada dokumentacji historyczno-konserwatorskich oraz technicznej, należy bezwzględnie wykonać takie rozpoznanie oraz niezbędną dokumentację z tym związaną. Rozpoznać obiekt należy pod względem historycznym, architektonicznym, konserwatorskim i technicznym (z wykorzystaniem: materiałów archiwalnych - pisanych dokumentów/inwentarzy, kartografii, ikonografii).

III. Przebudowa prezbiterium.

W trakcie przeprowadzonych oględzin uszczegółowiono na czym ma polegać przebudowa prezbiterium ustalono, że planowane prace mają polegać na usunięciu podestów, wyrównanie poziomu posadzki, odsłonięcie posadzki znajdującej się pod podestem.

W pierwszej kolejności należy ustalić stan zachowania istniejącego podestu, następnie poprzez wykonanie odkrywek np. przy ołtarzach, należy ustalić: poziom posadzek prezbiterium, czy jest on jednolity dla całego prezbiterium, czy też jest on zróżnicowany? Czy poziom posadzki prezbiterium i nawy jest taki sam czy zróżnicowany; czy pod podestem zachowała się pierwotna posadzka i jaki jest jej stan zachowania. Należy też sprawdzić w jaki sposób podest powiązany jest z ołtarzami. Dopiero ww. rozpoznanie pozwoli na podjęcie decyzji o ewentualnym usunięciu istniejącego podestu i przywróceniu pierwotnego poziomu i materiału posadzek prezbiterium. Na ww. badania architektoniczne należy uzyskać pozwolenie MWKZ, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Należy pamiętać, że wprowadzane zmiany mogą w dużym stopniu wpłynąć na posiadane przez zabytek wartości, jeżeli przeprowadzone zostaną bez dogłębnej analizy historycznej struktury świątyni, historii jej przekształceń oraz pełnej wiedzy konserwatorskiej i technicznej o poszczególnych elementach obiektu podlegających potencjalnym przekształceniom. Prowadzić to wówczas może do obniżenia wartości zabytku oraz usunięcia wartościowych elementów, ukształtowanego historycznie

wystroju.

IV. **Konserwacja ołtarzy, ławek, chóru, drzwi, okien – witraży.**

Mając na uwadze fakt, iż całe wyposażenie kościoła stanowi spójną stylowo całość, planowane prace przy przedmiotowych obiektach należy prowadzić z poszanowaniem dla oryginalnej substancji zabytkowej, zgodnie z przepisami ww. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W pierwszej kolejności należy przeprowadzić rozpoznanie stanu zachowania poszczególnych elementów wyposażenia kościoła min. pod względem technologii wykonania, występujących zniszczeń, kolorystyki (stratygrafii), poprzez wykonanie badań konserwatorskich. Na przedmiotowe badania należy uzyskać pozwolenie MWKZ, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Na podstawie wyników badań konserwatorskich należy opracować program prac konserwatorskich i restauratorskich dla wyposażenia kościoła.

V. **Udogodnienia obiektu dla osób niepełnosprawnych.**

Podjazd dla niepełnosprawnych powinien zostać zaprojektowany w sposób bezspornie informujący o jego wtórnym charakterze, jednocześnie przy zachowaniu pełnej czytelności bryły historycznej. Wobec tego należy wykonać go w konstrukcji ażurowej, nieprzylegającej bezpośrednio do elewacji, z wykończeniem z materiałów szlachetnych nawiązujących do zabytkowego charakteru wnętrza ruralistycznego, z dążeniem do jego lokalizacji na nieekspozowanych elewacjach przedmiotowego obiektu, jako element tymczasowy i ograniczony terminem. Zatem zalecanym ze stanowiska konserwatorskiego jest zastosowanie urządzeń najmniej ekspansywnie ingerujących w budynek oraz otaczającą je przestrzeń (m.in.: platformy schodowe, schodofazy). Są to urządzenia sprawdzone i spełniające swoją funkcję;

VI. **Izolacje przeciwwilgociowe.**

Decyzje o wykonaniu izolacji przeciwwilgociowej budynku należy poprzedzić rozpoznaniami wszystkich możliwych przyczyn zawilgocenia kościoła. Rozpoznanie i ustalenie przyczyn, posłuży sformułowaniu poprawnej diagnozy i umożliwi następnie podjęcie dalszych działań – celowych, prawidłowych, z szansą na skuteczność i na pewno znacznie mniej kosztownych, niż stosowane na wyrost metody agresywne. Pozwoli ocenić też czy planowana inwestycja izolacji przeciwwilgociowej faktycznie jest niezbędna i stanowić będzie rozwiązanie problemu. Przy ustaleniu przyczyn zawilgocenia kościoła powinni współpracować konserwator-restaurator – praktyk i inżynier, wyspecjalizowany w zagadnieniu zawilgoczeń. Współpraca ta jest koniecznością, jedynym rozwiązaniem optymalnym mającym na celu właściwe rozpoznanie przyczyny zawilgocenia zabytkowego budynku i dobór odpowiednich działań zaradczych.

Rozpoznawanie najważniejszych przyczyn zawilgocenia:

- fotografowanie lub/i filmowanie tego, co dzieje się z wodą podczas deszczu drobnego i ulewnego – czy jest prawidłowo i natychmiast odprowadzana, czy zalega przy kościele w niebezpiecznych kałużach, jest zatrzymywana przez wybrzuszony lub zbyt wysoki, chodnik i wystające krawężniki, jakie ślady pozostawia woda na ziemi po ulewie, w którą stronę płynie (co można odczytać po wypłukanym piasku lub „uczesanej” trawie)?;
- sprawdzenie ukształtowania terenu wokół świątyni - czy teren ma odpowiedni spadek na całym obwodzie, czy nie jest pochylony ku murowi, czy nie jest nierówny, z zagłębieniami i dołkami?;
- ustalenie czy okapy lub rynny, rury spustowe i kosze rynnowe działają sprawnie, czy woda nie płynie po ścianach (co widać jako mokre plamy po deszczu lub zazielenienia spowodowane przez glony rosnące na mokrym murze), czy nie jest wylewana bezpośrednio pod fundamenty ze zbyt krótkich kolanek kończących rury spustowe?;

Być może niezbędne jeszcze będzie rozpoznanie sytuacji geologicznej, może dokładniejsze badania klimatu i wentylacyjności kościoła – to zależy od stopnia złożoności problemu. Może trzeba będzie policzyć, czy zbyt intensywnym ogrzewaniem nie spowodujemy zjawiska wykraplania wody w grubości murów, prowadzącego do ich zawilgocenia.

Poczynione obserwacje i ustalenia mogą pozwolić na wykonanie wstępnych działań/prac pozwalających na poprawę stanu zawilgocenia kościoła:

- naprawienie uszkodzeń rynien, skontrolowanie koszy rynnowych, przedłużenie kolanek rur spustowych, ułożenie korytek odprowadzających wodę z rynien i rur;
- korekta spadków terenu od budynku, pozwalających na sprawne i szybkie odprowadzanie całej wody opadowej z otoczenia kościoła;
- zasypanie wszelkich dołków i przegłębień zatrzymujących wodę;
- usunięcie wystających krawężników;
- w przypadku zbyt wysoko ułożonego chodnika tymczasowe przecięcie go w kilku miejscach dla założenia korytek (odwodnienie liniowe) zapewniających odpływ wody, a docelowo usunięcie go i zastąpienie ścieżką drenującą;
- zlikwidowanie moczenia muru wodą odpryskową przez usunięcie twardej nawierzchni i zastąpienie jej trawą (w przypadku żwirku po wykonanym wcześniej drenażu można przemyśleć zasadność przykrycia go geowłókniną, cienką warstwą ziemi i porycia dobrze ukorzenioną trawą z rolki) - szczególnie na linii spadania wody z okapów lub rynien nie może być twardej nawierzchni;
- udrożnienie kanałów wentylacyjnych w stropie lub sklepieniu, ewentualnie także udrożnienie pierwotnego systemu wentylacji (kominy w wieżach lub ścianach kościoła);
- stworzenie „bazy danych” – książki, zeszytu, także dysku z opisem ustaleń, aby uniknąć gubienia wiedzy o świątyni i zabezpieczyć ją dla następców.

VII. Ogrzewanie budynku.

Każde z dostępnych rozwiązań służących poprawie komfortu termicznego użytkowników obiektów sakralnych wiąże się z ingerencją w estetykę obiektu zabytkowego oraz panujący w nim mikroklimat, co wpływa niszcząco na wyposażenie - zarówno obrazy i polichromie ścienne, ołtarze, ambony, konfesjonały i inne wyposażenie drewniane, jak i instrumenty muzyczne - organy.

Decyzję o wprowadzeniu ogrzewania we wnętrzu kościoła należy poprzedzić rozpoznaniem klimatu kościoła, przez doświadczonego konserwatora-restauratora dzieł sztuki i ewentualnie także inżyniera – specjalistę z zakresu ogrzewnictwa lub wentylacji (nie może to być jednak potencjalny wykonawca ogrzewania). Zespół specjalistów powinien rozpoznać klimat kościoła oceniając cztery zagadnienia:

- Bardzo dokładne sprawdzenie czy w kościele nie występują objawy nierównowagi klimatycznej.
- Sprawdzenie czy otwory wentylacyjne są drożne i funkcjonują prawidłowo.
- Rozpoznanie parametrów klimatu.
- Sprawdzenie zawilgocenia murów.

Zebrane dane o parametrach klimatu pozwalają na dokonanie jego analizy i ocenę kolejnych czterech ważnych cech – charakterystyki naturalnego klimatu kościoła, wpływu ogrzewania i wpływu dużej liczby wiernych oraz stabilności klimatu.

Mając już analizę klimatu własnego kościoła, ewentualnie także analizę wpływu istniejącego systemu ogrzewania i wpływu dużych zgromadzeń wiernych, możemy ocenić stopień nierównowagi klimatycznej. Możemy też ustalić przynależność kościoła do określonego typu klimatycznego, co da nam konkretne wskazówki do projektu systemu ogrzewania.

- w przypadku podziemnych odprowadzeń wody z rynien konieczne jest sprawdzenie stanu rur kamerą, bardzo pilne, jeśli w otoczeniu kościoła widoczne są charakterystyczne zapadliska np. chodnika, świadczące o podziemnych pustkach;
- ustalenie, gdzie znajduje się linia opadania wody z okapów lub wody przelewającej się przez rynny, czy podłoże w tym miejscu jest twarde (chodnik, opaska lub twardy żwirek), czy odbita od niego woda nie jest narzucana na dolną część ścian w postaci odprysku?
- pomiary wysokości poziomu gruntu na zewnątrz i poziomu posadzki wewnątrz (można wykonać zwykłą linijką mierząc wysokość od parapetu okna do posadzki i na zewnątrz od tego samego parapetu do poziomu gruntu) dla ustalenia, czy woda nie dostaje się w ściany z mokrej, podwyższonej ziemi - szczególnie ważne w przypadku istnienia dawnych opasek betonowych;
- sprawdzanie zawilgocenia murów nie organoleptyczne, a przy pomocy mierników - z pomocą osoby posiadającej odpowiednie wykształcenie lub specjalistycznej firmy wykonanie pomiarów (np. nieinwazyjnym miernikiem mikrofalowym) i powtarzanie ich co kilka miesięcy w tych samych (zaznaczonych ołówkiem) punktach. Podczas notowania wyników dobrze jest zapisać warunki (dzień, godzina, pogoda, czy pomiar ma miejsce po okresie deszczowym, czy suchym itp.) W razie potrzeby dla ustalenia zawilgocenia wnętrza murów na różnych jego głębokościach, stosuje się także metodą wagowo-suszarkową. Jest bardzo istotne, by nie ograniczać się tylko do pomiaru wilgotności powierzchni muru, ponieważ może ona być bardzo wysoka np. na skutek moczenia wodą odpryskową lub wodą wychwytywaną przez sole, podczas gdy rdzeń muru może pozostawać absolutnie suchy. Pomiar wilgotności wnętrza muru jest bezwzględnie konieczny przed podjęciem decyzji o ewentualnym wykonywaniu przepony, jeśli bowiem rdzeń muru jest suchy, to wykonywanie przepony jest niecelowe;
- obserwowanie i odnotowywanie poziomu wód gruntowych - w podziemiach kościoła, w studni, rowie lub choćby wkopanej rurze, w miarę możliwości zwrócenie uwagi na pozostałości dawnych systemów drenarskich;
- obserwowanie i notowanie, kiedy, jak często i w jakich okolicznościach dochodzi do kondensacji i wykrapłania wody, którą najlepiej widać na posadzce i na oknach - czy incydenty kondensacji mają związek z działaniem ogrzewania, z dużymi zgromadzeniami ludzi na uroczystych mszach, z dużymi różnicami temperatury na zewnątrz i wewnątrz itp.;
- wykonanie pomiaru wilgotności i temperatury powietrza, miernikiem wyposażonym w pamięć umożliwiającą odczytanie dobowych maksymalnych i minimalnych wartości i po porannym otwarciu kościoła odczytywanie i notowanie tych danych;
- sprawdzenie drożności otworów wentylacyjnych w sklepieniu lub stropie, kominów w wieżach lub ścianach kościoła, sprawdzenie czy dawne kominy wentylacyjne nie zostały zamurowane, zatynkowane itp.;
- zebranie z pomocą parafian wszystkich dawnych zdjęć, opisów lub opowieści o wykonywanych niegdyś pracach, jako materiału dokumentującego stan świątyni przed laty i bardzo pomocnego przy ocenie i wyjaśnianiu przyczyn dzisiejszego stanu.

Te podstawowe obserwacje powinny pozwolić na pozyskanie niezbędnego zasobu wiedzy o kościele, i dać materiał - bazę do zdiagnozowania, jaka jest prawdziwa przyczyna lub przyczyny zawilgocenia i umożliwi następnie podjęcie dalszych skutecznych działań.

Kolejnym etapem po rozpoznaniu klimatu jest etap przygotowania koncepcji optymalnego ogrzewania. W praktyce powinien on wyglądać tak, że jeśli z analizy klimatu i typu kościoła wynika nam, że mogą się w nim sprawdzić systemy np. niskotemperaturowy nadmuchowy i niskotemperaturowy akumulacyjny, to ksiądz powinien poprosić dwie firmy montujące tego typu systemy o przygotowanie pełnych ofert, zawierających kosztorysy instalacji, eksploatacji (w trzech wariantach) i koszty serwisowania. Dopiero na podstawie rzetelnie zrobionej kalkulacji kosztów można ocenić aspekt finansowy przedsięwzięcia i porównać z rozwiązaniami alternatywnymi.

Ważne dla poprawnego projektu ogrzewania zastrzeżenia ogólne:

- Ogrzewanie nie może destabilizować klimatu, jeśli nie chcemy mieć problemów z przyspieszonym niszczeniem wyposażenia i struktury samego kościoła.
- Im niższa temperatura czynnika grzewczego i powolniejsze dostarczanie ciepła, tym lepiej.
- Temperaturę wnętrza należy utrzymywać tylko na takim poziomie, aby wilgotność względna powietrza raczej nie spadała poniżej 60%, (jeśli nie chcemy doprowadzić do uszkodzenia wyposażenia). Ponieważ wilgotność jest funkcją temperatury oznacza to, że w okresach wyżowych mrozów trzeba ją niekiedy obniżać nawet do 5 - 6 stopni, by nie dochodziło do przesuszania wnętrza.
- Temperatura maksymalna musi zostać ustalona na drodze wyliczeń zgodnych z normą na takim poziomie, aby nie stworzyć zagrożenia kondensacją czy zagrożenia zagrzybieniem.
- Ogrzewanie zawilgoconego kościoła jest równoznaczne z nieefektywnym traceniem ciepła. Jest również groźne, bo może doprowadzić do zmasowanego ataku mikrobiologicznego.
- Ważne, by system ogrzewania był zaprojektowany a potem wykonany bezinwazyjnie, bez uszkodzania materii kościoła i z uwzględnieniem wartości zabytkowych.

Szerzej z tematem i problematyką ogrzewania kościołów (z wadami i zaletami najpopularniejszych rozwiązań, oraz niezbędnymi działaniami, poprzedzającymi dokonanie oceny czy w obiekcie możliwe jest zamontowanie systemu grzewczego oraz opracowanie ewentualnego projektu) można się zapoznać w opracowaniu prof. Bogumiły J. Rouby, Ogrzewanie - problem opiekuna kościoła.

VIII. Remont drogi procesyjnej wokół kościoła.

Obecna droga procesyjna wokół kościoła została wykonana w czasach współczesnych, z materiałów współczesnych i ahistorycznych tj. kostki betonowej (polbruk). Decyzja o ewentualnym przełożeniu istniejącej kostki brukowej, bądź wykonanie nowie nawierzchni w innym materiale, będzie możliwe dopiero po rozpoznaniu przyczyn zawilgocenia budynku. Wynika to z faktu, że istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, iż obecna wysokość, nachylenie terenu oraz materiał wykonania nawierzchni wokół kościoła pogłębia problem zawilgocenia kościoła. Ustalenie przyczyn zawilgocenia i działania konieczne do podjęcia aby przeciwdziałać dalszemu pogłębianiu problemu, może skutkować koniecznością usunięcia istniejącego chodnika, zmianą nachylenia terenu oraz z koniecznością wykonania ścieżki drenującej.

Niemniej ze stanowiska konserwatorskiego w zabytkowej przestrzeni jakim jest bezpośrednio otoczenie kościoła (dawny cmentarz przykościelny z drzewostanem) wskazana jest kontynuacja rozwiązań historycznych typowych dla cmentarzy min. przykościelnych czyli unikania budowy ścieżek utwardzonych z materiałów nie uzasadnionych historycznie (polbruk), a dążenie do zachowania jak najbardziej naturalnej nawierzchni ścieżek np. naturalnych kruszyw - żwir, trzczeń, pospółka itp. lub nawierzchni mineralnych.

Z up. Maczonia Włodzisława
Konserwatora Zabytków

Witold Górecki
Pracownik Biura Kultury w Opatowie